

УДК 711

Микола Габрель
м.Львів, Україна

СВІТОГЛЯДНО-ІДЕОЛОГІЧНА КОМПОНЕНТА В АРХІТЕКТУРНО-ПРОСТОРОВІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ СИСТЕМ

© Габрель М., 2003

Теоретично осмислено та запропоновано методологію дослідження світоглядно-ідеологічної компоненти в просторовій організації регіональних систем.

Процес розбудови Української держави, її широкого залучення в єдиний світовий політичний, економічний і культурний простір, зміна ідеологічних орієнтирів та зростання духовності народу вимагають перегляду теоретичних основ і звичних підходів до просторової організації суспільства. Досі в цій діяльності переважали природно-ландшафтні і соціально-економічні чинники. Однак, нині йдеться і про історико-культурологічну складову проектного процесу, вводиться і досліджується поняття “культурний ландшафт”. Незважаючи на те, що жили ми в умовах високозаідеологізованого суспільства, світоглядно-ідеологічна компонента була задана по-доктринськи і ніколи детально не аналізувалася спеціалістами з проектування територіальних систем. Отже, визначимось із значенням основних термінів.

Слід розрізняти державно-політичний лад, суспільно-економічний устрій і духовно-ідеологічну складову. Так, демократія, тиранія, диктатура – це категорії державно-політичного ладу; феодалізм, капіталізм, соціалізм – суспільно-економічного устрою [6]. Різниця між цими системами полягає у ставленні до форм власності, ведення господарства, форм і методів управління державою та ін.

Світоглядно-ідеологічна компонента – це сукупність політичних, правових, релігійних, морально-етичних, естетичних і філософських поглядів, ідей і теорій, які характеризують погляди народу на релігію, природу, суспільне і родинне життя, взаємовідносини суспільства, природи і Бога. Ця компонента відображає систему мислення і стилю життя, творить образ нації. Ідеологія як наукова категорія структуризується і може бути розділена на офіційну і неофіційну; ідеологію імперських держав і народів, які не мають своєї держави; окремих груп людей (за класовою, національною чи релігійною ознаками) та ін. Можна структуризувати ідеологію за ідеалами (кумирами): суспільно-політичними – монархізм, комунізм, націонал-соціалізм, космополітизм, універсалізм; етнічно-расовими – націоналізм, шовінізм, сіонізм, расизм, фашизм, національний нігілізм; релігійно-духовними – це релігійно-фундаменталістське, агресивно-атеїстичне та нейтрально-байдуже ставлення до релігійного та духовного життя.

У корені терміну “ідеологія” закладено слово “ідея”. Отже, йдеться про надзвичайно складну і недостатньо досліджену у нас філософську проблему простору і духу. Проблеми простору і розуму (взаємозв'язку біосфери і ноосфери) розглянуті І.Вернадським [3]; простору і часу (біосфери й історії) – Л.Гумільовим [4]. Дослідження зв'язку духовного і просторового недостатнє, а провести його слід: по-перше, на основі принципів історичного підходу, тобто на прикладі різних світоглядно-ідеологічних систем і конкретних форм їх архітектурно-просторової організації; по-друге, на основі комплексного методу, виявивши взаємодію світоглядно-ідеологічних та інших чинників організації територіальних систем,

розглянути роль духовно-ідеологічної компоненти у формуванні держави взагалі, а на цій основі – і територіально-просторову організацію; по-третє, застосувавши системний підхід, для чого слід чітко структурувати основні поняття, виявити форми і механізми впливу світоглядно-ідеологічних чинників на архітектурно-просторовий устрій держави і регіону.

Найоб'єктивніших результатів можна досягти на основі співставлення і порівняльного аналізу офіційних документів, що характеризують територіально-просторове законодавство і матеріали, що розкривають духовно-ідеологічну сутність суспільного устрою. Якщо ми проаналізуємо рекомендації до просторової організації суспільства (колишнього районного планування), то виявимо багато положень з ідеологічним підтекстом. А в практиці просторової організації суспільства виявимо десятки прикладів прямого або опосередкованого впливу ідеології на те чи інше важливе проектне рішення: це – і єдина система розселення на території Союзу з орієнтацією на масові міграції, переселення людей з одних регіонів в інші; це і заідеологізоване районування території держави; це і розвиток урбанізації на виконання принципу “доженемо і переженемо Америку” на шкоду сільському розселенню; це і безперервні експерименти над сільською місцевістю і селами (колективізація, нищення неперспективних сіл та ін.); відомі “проекти віку”, в основі яких лежать не стільки економічна чи соціальна доцільність, скільки ідеологічні догми і упередженість.

Але, враховуючи те, що обидві базові категорії нашого дослідження – ідеологія і архітектура – погано формалізуються, доречним буде застосування не лише логічно-статистичного, але і чуттєво-інтуїтивного методів – системи фольклору, етнографії, релігії. Слід пам'ятати й те, що з різних причин окремі ідеологічні ідеї приховуються і маскуються під іншими назвами, тому не завжди офіційні документи і факти розкривають справжню суть ідеології. Важливим є визначити психологічне підґрунтя багатьох фактів і явищ, що характеризують світоглядно-ідеологічну компоненту суспільства. У даній публікації нема можливості висвітлити і охарактеризувати всі ідеологічні системи та їх територіальний прояв на суспільство. Для аналізу вибрано два базові типи державних ідеологій – побудовані на ідеях зла (тоталітаризм, диктатура) і добра (демократія, національна ідеологія). Детальніше зупинимось на другому, оскільки з ним пов'язане майбутнє нашої держави.

Мета і вибрана методика дослідження окреслюють завдання, які необхідно вирішити:

- проаналізувати духовно-світоглядну сутність українського етносу і просторові форми організації його життєвого середовища;
- прослідкувати вплив ідеологій на організацію життєвого простору етносів;
- запропонувати перспективну ідеологію для України і спроектувати її на територіально-просторову організацію держави та її окремих регіонів.

Автором введено поняття “світоглядно-ідеологічний образ України” та її окремих регіонів. Проаналізуємо деякі аспекти цього образу і окремі приклади прояву світоглядно-ідеологічних чинників на територіально-просторову організацію України і її окремих територіальних підсистем. Менталітет – центральне поняття даного визначення, яке в найконцентрованішій формі характеризує світоглядну сутність етносу. Автор опирається на висновки відомих мислителів нашого народу, які досліджували це питання (М.Костомаров, М.Потебня, І.Франко, В.Гнатюк, М.Грушевська, Д.Донцов, І.Мірчук), а також на оцінку українського народу зарубіжними авторами (М.Бердяєв, С.Булгаков, Д.Гумільов, М.Карамзін, В.Соловйов, П.Флоренський). Завдання автора полягає не в доказі правоти чи спростуванні певних суджень про український етнос, а в дослідженні впливу менталітету на територіально-просторову організацію України.

Слід вичленити український етнос із зовнішнього середовища. Йдеться не про протиставлення українського етносу іншим, а про дослідження національних рис. Найкраще це

зробити, окресливши характерні ознаки сусідніх з українським етносів. Особливість російського етносу зумовлена відкритістю величезного російського простору, змішаністю численних етносів з різним історичним корінням в межах однієї держави, сусідством ортодоксального християнського православ'я і мусульманського релігійного світу, степовим корінням російського етносу. Західний шлях суспільного розвитку і формування європейських етносів є синтезом античної та західної християнської традиції і виростає до ідеалів техногенної цивілізації – раціоналізму, культу матеріального, постійної цілеспрямованості на успіх і кар'єру. Особливість менталітету українців обґрунтована геополітичним становищем України як своєрідного “буфера” між Європою і Азією, а також бездержавністю народу впродовж значного історичного періоду.

Люди, як і нації, змінюють свої ознаки впродовж історичного розвитку. Але йдеться, власне, про зміну зовнішніх ознак. Колективний архетип, менталітет і генетичний код менше піддаються трансформації. Менталітет етносу можна умовно розглянути на прикладі еліти і народного загалу. С.Вовканич, зокрема, в якості особливостей української еліти виділяє “доброзичливість, благородство, гідність, етичний інтелектуалізм, чесність, милосердя, терпимість, відповідальність, альтруїзм, високі вимоги до себе, самообмеження у споживанні, активність в конструктивній діяльності” та інші риси [2]. С.Злупко, не відкидаючи перелічених ознак, вважає, що головною засадою національної еліти повинен бути “глибокий патріотизм, національно-державотворча принциповість, національна гідність, відкрите відстоювання національних інтересів, активність, здатність вести за собою маси, руйнувати маргінальні уявлення натовпу” [8]. Світоглядно-ідеологічний образ народного загалу як первинного (незруйнованого) етносу вимальовується через фольклор, звичаї, вірування, традиції, а також трансформацію його в інтелектуальній частині нації. Серед цих ознак дослідники виділяють демократизм, несприйняття насильства і зверхності над собою, відсутність спроб завоювати і асимілювати чужі народи. Часто вчинками українців керують не загальні категорії розуму, а емоції. В духовно-релігійному аспекті – домінування духовного над матеріальними інтересами, справжня рівноправність жінки з чоловіком, терпимість до іншої віри. Але ця риса відіграла, як правило, негативну роль у нашій історії. До негативних рис українського характеру традиційно і справедливо відносять відсутність згуртованості, єдності, взаємопідтримки, надмірну довірливість, непошану і невизнання авторитетів. Українець байдужий до процесів, що відбуваються в історії інших народів.

Оскільки архітектура – це процес формування середовища життєдіяльності людини, а відповідно реформування і зміни первинного природного середовища (створення штучного середовища), то на питанні відношення етносу до природи як важливої частини світоглядно-ідеологічної компоненти, зупинимось більш детально. Тут виділяються два варіанти в ставленні людини до природи: перший – конфліктний, який базується на тому, що з природою слід боротись, брати від неї все і винищувати те, що людині некорисне; другий – гармонійний, коли від природи слід брати лише необхідний мінімум для нормальної життєдіяльності людини. Звідси походять антропоцентристська і природоцентристська ідеологія та ідеї.

Стосовно ставлення до природи, то українцям властива її поетизація, розвинуте чуття прекрасного в природі. Ідеологія шанування природи в українців проявляється в міфологічному одухотворенні природи і сягає найдавніших часів історії нашого етносу. На жаль, визначились і протилежні тенденції. Тому особливо цікавим є питання про причини негативного світосприйняття і ставлення до природи. Відразу відзначимо, що існують релігійно-філософські течії, які обґрунтовують цю позицію. Вважається, що природу слід зруйнувати, щоб звільнити свою душу (свідомість), що Земля – це зло, а людство втратило Знання, які дав йому

Бог, і має загинути, і чим швидше це відбудеться, тим краще, бо швидше повернеться час Істинних Знань для вибраних і т.д. Ці ідеї несуть дух зневаги до дійсності, агресивність і орієнтовані на руйнування не лише природи, але й людства як її складової.

Є також об'єктивні причини негативного сприйняття природи. Л.Гумільов [5] вважає, що негативне і руйнівне світосприйняття проявляється як результат активних міжетнічних контактів. Особливо у випадку, коли один із етносів хворий і послаблений його захисний імунітет до агресії, тоді процес своєрідного інфікування корінного етносу, його руйнування і нищення середовища життєдіяльності відбувається дуже швидко, процес руйнування посилюється, коли етноси, що вступають в контакти, генетично дуже віддалені (стикаються етноси різних полів з різною частотою і генетичним ритмом).

У цілому маємо нечітку і невиразну картину світоглядно-ідеологічного образу України: суспільство розділене (релігійно, мовно, а тепер і матеріально); зруйновано духовність, в значній частині населення слабо розвинуте почуття національного самоусвідомлення, виявляється комплекс меншовартості, відсутні орієнтири на майбутнє та ін. Маємо неефективно зорганізовану систему просторової організації суспільства, коли багато міст економічно нерентабельних і соціально zdegradованих стали центрами злочинності, а не центрами "пролетарської" культури; неефективні системи сільського розселення, значною мірою зруйновано природне довкілля. Ці риси, зумовлені тривалою бездержавністю корінного етносу, коли Україна розвивалась як колонія і формувалося відповідне ставлення до її території і етносу, продовжують розвиватися й нині, коли почуття бездержавності переплелось з почуттям вседозволеності, як часто трактується демократія. Україна сприймалась як "хліборобська житниця" метрополії, а українців трактували як сільську націю, ізолювали її в селах, позбавляли можливості творити міську культуру. Відбулася зміна національної і соціальної структури населення на наших землях, звужилась соціальна структура українського етносу. Шляхом винищення або асиміляції руйнувалася національна еліта. Відбувався процес "схрещування" різних націй, що вносило зміни в національну свідомість, психологію населення, спосіб мислення, трансформувало менталітет і свідомість людей, які тут проживали. В результаті змінилися ставлення до природного довкілля, його просторова організація. В цілому для умов бездержавності українського етносу, як би не трансформувалася офіційна ідеологія, вона була орієнтована на нищення національної самобутності корінного етносу, природно-ландшафтних умов його життєдіяльності.

Органічно властиві українському етносу просторові форми організації середовища його життєдіяльності, побудовані на підпорядкованості природі і максимальному використанню природно-ландшафтних умов. Це проявляється у мальовничому трасуванні вулиць в межах поселень, пластичній архітектурі, що в цілому окреслює ландшафтний напрям в архітектурі і містобудуванні. Емоційне світосприйняття українців зумовило ліризм проектних рішень, коли навіть для вибору місць для поселень важливими вважалися не лише раціональні чинники (потреба захисту, життєзабезпечення), але й ірраціональні, в т.ч. і духовно-естетичні, і світоглядні. Існує багато легенд про виникнення міст, які пов'язані з ідеями ірраціонального змісту.

Оскільки простір для українців в межах їх осілості був однаково придатним в природно-кліматичному плані для життєдіяльності, то не виникало причин до надмірної концентрації і формування надвеликих для свого часу міст. Як землеробська нація, народ розміщувався рівномірно по території в хуторах для того, щоб якомога повніше охопити всю придатну для діяльності територію. Якщо виходити з того, що українська нація – сільська, то слід підкреслити, що саме ця нація витворила своєрідний і дуже поетичний образ українського села, що і зараз має вирішальний вплив на просторову структуру держави і регіонів. Адже в Україні налічується майже 30 тис. сіл, в яких проживає третина населення.

Умови бездержавності українського народу і ставлення до України як колонії призвело до інтенсифікації процесу розорювання лісостепу (ступінь розорювання становить на сьогодні 75–85%), нищення лісів – Україна є однією з найменш лісистих держав Європи (лісопокрита площа становить лише 14,2%). Постійно зростає агресивний техногенний вплив на природу, розширювалися площі антропогенного ландшафту. Насильне нав'язування колективного в господарстві і житті на землю призвело до руйнування сільського господарства і нищення родючості українських чорноземів.

Комуністична диктатура, яка носила тоталітарно-наступальний характер, проявилася в формі уніфікації архітектури й архітектурного процесу, зневаги до історичних традицій народу і природно-ландшафтного контексту. Тільки в такому суспільстві могла виникнути ідея неперспективних сіл, від якої найбільше постраждала система сільського розселення в Україні.

Вплив ідеології на урбанізацію краю і його загосподарювання можна проілюструвати на прикладі Галичини, яка є цікавим феноменом і особливо вдалим прикладом для аналізу впливів ідеології на архітектурно-містобудівну діяльність у краї, оскільки саме тут відбувалися часті зміни цих ідеологій, і регіон залишається специфічною територією впродовж всієї своєї історії. В княжі часи і період входження Галичини до складу Київської Русі домінувала державницька ідеологія з окремими ознаками імперської, оскільки Київська Русь у часи свого розквіту була по суті імперією. Вона проявилася в розвитку міст (більшість сьогодишніх міст засновано в цей період). У середньовіччі – бездержавна ідеологія стосовно корінного етносу з домінуванням релігійних ідей і цінностей, як результат – розбудова в краї монастирів різних орденів, висока роль церкви. В період Австро-Угорської імперії – ідеологія цивілізованого колонізаторства, що виявилася появою цілих поселень і окремих районів в містах, заселених колоністами. В період радянської імперії – ідеологія тоталітарного колонізаторства та уніфікації.

Але в усі часи Галичина залишалася прикордонним регіоном з відповідним трактуванням і специфічною ідеологією. Як наслідок – на цій території формується велика кількість військових об'єктів і військової інфраструктури, що займають значні території та відіграють важливу роль у регіоні: в княжі часи – оборонні споруди на важливих шляхах, в середньовіччі – потужні оборонні мури міст і міські арсенали; в австрійський – цитаделі і казарми; в радянський – полігони, військові частини, військова інфраструктура.

Ідеї тоталітаризму й упокорення народу, перетворення людей у “гвинтики” системи проводилися навіть за допомогою відповідного адміністративного поділу території. Західні області України характеризуються дрібнішою адміністративно-територіальною структурою. Розміри адміністративних районів областей регіону також значно менші аналогічних адміністративних утворень інших регіонів України, хоча мають близький профіль господарства. Дрібнодисперсна структура сприяла становленню режиму і контролю над населенням і територією, що стало вирішальним чинником.

Ідеологія тоталітаризму виявилась у формуванні закритих систем на всіх територіальних рівнях – від рівня держави як системи “за залізною завісою” до окремих міст, протиставлення урбанізованої й аграрної підсистем суспільства. Характерними ознаками тоталітаризму в економічній сфері є державна монополія і планове ведення господарства, практична відсутність приватної власності; в управлінській – централізація влади, ігнорування інтересів і прав окремих територіальних структур; в духовній – відкидання духовного, нав'язування через різні інституції ідей та ідеалів тоталітарної системи. Ці ознаки проявляються у практиці жорсткого нормування й уніфікації архітектурно-містобудівного середовища.

Вивчення еволюції відносин простору й ідеології, сучасного їх стану є цікавим, але актуальніше окреслити контури майбутнього України, її ідеології та просторової організації.

Виникає питання: чи потрібна Україні державна ідеологія?

Тут виділяються дві позиції: противники посилаються на те, що заданість державної ідеології вбиває вільну думку і закладає вимушені норми поведінки, спотворює людину, яку відівають критично думати і самостійно шукати вирішень складних життєвих проблем. Окрім того, висувуються аргументи полінаціональності і релігійної неоднорідності народу України, що ніби-то створює труднощі у виробленні єдиної державної ідеології. Прихильники якнайшвидшого вироблення державної ідеології для України посилаються на досвід країн, в яких ця ідеологія існує і ефективно виконує інтегруючу та стабілізуючу функцію в державі. Як приклад наводиться “американська мрія”, вироблена всією історією США, яка найповніше відповідає світоглядно-духовній сутності американця і є орієнтиром для майбутніх поколінь цієї держави. Відомим прикладом є й ідеологія традиціоналізму в Англії, а також ідеологія “православие-самодержавие-народність”, яка домінувала в царській Росії і зараз знову набуває популярності.

Позиція автора полягає в необхідності вироблення і визнання державної ідеології для України, особливо в період розбудови держави. Адже саме сильна ідеологія й ідея сприяли побудові сильних держав. Як приклад можна навести Ізраїль – державу, що зуміла утвердитись і розбудуватись в умовах надзвичайно агресивного середовища значною мірою завдяки ідеології сіонізму.

Загальнодержавна ідеологія для України потрібна для поступового об’єднання розділеного історично (матеріально, релігійно, мовно) організму держави, що будується. Вона має працювати разом з іншими чинниками, які зараз також працюють недостатньо: релігією – задля виховання норм і масової поведінки населення (але тут залишаються труднощі, оскільки держава розділена релігійно); культурою, в т.ч. і політичною, яка в цивілізованому суспільстві виконує об’єднавчу роль, а для умов нашої держави і її зруйнованого етносу проявляється неефективно; законом, який виконує вирішальну роль у впорядкуванні життя демократичного суспільства. Україні потрібен значний час для вдосконалення вітчизняного законодавства і виховання поваги до закону, зміцнення правоохоронних структур.

Ми не можемо відкидати таку важливу компоненту, як ідеологія в державотворчому процесі, в т.ч. її просторової організації. Тепер виникає питання – яка ідеологія потрібна Україні?

Зараз в нашому суспільстві популярні ідеї та ідеологія універсалізму. На аналізі цих ідей зупинимось детальніше. Прихильники ідеї універсалізму висловлюють такі аргументи:

- глобально цивілізаційні. Вони полягають в тому, що для здолання глобальних проблем, які загострилися на землі, ніби безвихідності до якої ми наближаємося, необхідне об’єднання зусиль всього людства, а відповідно – зростає роль чинників, що об’єднують народи, загальнолюдські цінності;
- науково-методологічні. Тобто системні. Інформаційні, модельні та інші методи, які мають універсальну природу, визнаються пріоритетними і такими, що мають бути покладені в основу проведення будь-яких досліджень, задаючи їм методологічний напрям;
- релігійно-етичні, коли вважається, що релігія у своїй філософській основі орієнтована на універсальні цінності – єдиний Бог, єдиний пастир і єдине стадо, одні методи досягнення Бога.

Побутує думка, що універсальність (однаковість) потрібніша світові, бо створює умови для миру і співпраці, оскільки світ стає більш інтегрованим, поєднується спільною інфраструктурою, а отже має поєднуватись і спільною ідеологією, мораллю, світосприйняттям. Відповідно, робляться висновки про те, що індивідуальність (різноманітність) породжує конфлікти і труднощі у відносинах між державами, народами, окремими людьми. Це має й політичне пояснення. Найбагатші країни світу, які шукають вихід в універсалізмі, розгубилися перед рухами до неоднорідності, побоюються етнічних та антиколоніальних виступів за утвердження національної, етнічної та культурної ідентичності.

Теорія універсализму виставляється як нова і така, що творить основи нової парадигми. Насправді ж, універсализм – це витвір старої парадигми як системи уявлень про світ, суспільство і людину, що існує вже багато десятиліть і розглядає світ як механічну систему, що складається з елементарних частинок; суспільство – як вічну боротьбу за виживання і прибуток (ринок торгівлі); людину – як біологічну систему, в якій домінує тілесне. Універсализм – ідея спрощеного світосприйняття, що пов'язується з уніфікацією, одноманітністю і однаковістю, прагненням все класифікувати і стандартизувати, окреслити лінійні напрями розвитку явищ і процесів, своєрідних командно-директивних методів у мисленні на основі інструкцій та готових формул.

Зупинимось на аналізі аргументів прихильників універсализму. Ніхто не заперечує доцільності об'єднання зусиль держав і народів для розв'язання глобальних проблем людства, проте, чи слід це здійснювати за універсальними для всіх регіонів і народів методами? Тут відбувається підміна понять, а то і свідомі спекуляції на комплексності і універсальності. Адже кращу цілісність системі забезпечують різноманітні елементи і поліфакторні зв'язки, і чим більша різноманітність зв'язків, тим ця система стійкіша. Аргументація того, що все у світі об'єднано загальними закономірностями (теоретичні концепції глобалістики та космізму), зовсім не означав, що розвиток систем слід будувати саме так. Більш ефективний розвиток системи можливий за умов виявлення і розвитку її оригінальних і відмінних ознак та вибору з них найоптимальніших, але за умови сприяння різноманітності.

Найкраще проілюструвати це на прикладі людини. Загального, спільного, однакового (універсального) поміж людьми (людиною як біологічним створінням), мабуть, найбільше в порівнянні з іншими системами. Але для вибору шляху її розвитку і визначення майбутнього батьки намагаються виявити і зрозуміти індивідуальні задатки своєї дитини (фізичні, розумові, творчі та ін.). У випадку, коли дитину вдається зорієнтувати в напрямку розвитку індивідуальних рис, досягаються значні результати.

Насторожує практика базованого на універсализмі залучення фізичних, біологічних та інших законів для прогнозування розвитку принципово інших систем, скажімо, суспільних. Вона виглядає штучною і пояснюється в даному випадку відсталістю суспільних наук, а тому робляться спроби залучити методи розвинутіших наук. Небезпека в даному випадку полягає в тому, що такі системи розглядаються дуже узагальнено, у спрощених формах, відкидається багато їхніх ознак як другорядних. Але саме в цих "другорядностях" зосереджується основний зміст феномена тієї чи іншої системи. Універсальне, що в них є, має сприйматись як об'єктивне, а розвиток системи повинен базуватися на відмінностях.

Робляться спекуляції на загальнонаукових і спеціальних методах пізнання, коли, допускаячи відмінності методів пізнання з врахуванням специфіки окремих наукових галузей, пріоритет визнається виключно за загальнонауковими (які ототожнюються з універсальними) методами, що сформувались у філософії, логіці, математиці. Чи така вже безапеляційно-пріоритетна роль загальнонаукових методів і наскільки вони універсальні? Відзначимо, що більшість наукових відкриттів, а отже, і реальний прогрес пізнання, здійснювалися не на шляхах універсализму й універсальних для свого часу принципів, а нетрадиційних і специфічних методів, що виникали в науці на зіткненні різних шляхів до пізнання істини.

Пригадаймо собі "загальнонаукові і єдино правильні", універсальні принципи марксистсько-ленінської наукової методології і марксизму-ленізму як науки про загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення, або теорію еволюції як боротьбу видів. Серйозні вчені формально посилались на ці методології, а далі відходили від цих ідей і теорій, вели дослідження згідно з доцільністю свого предмета. Зараз спостерігається спроба створити і навазати нову універсальну методологію. Хто переконає нас в тому, що нові універсальні

принципи не стануть новими перепонами пізнання? Такий підхід призводить до уніфікації наукової методології, надто прямолінійного мислення і збіднення наукових результатів.

Характерним для парадигми, на якій базується універсалізм, є положення про єдину істину, віра в необмежені можливості науково-технічного прогресу. Системи, що аналізуються, розглядаються як такі, які повністю піддаються осмисленню, структуризації і систематизації. Насправді ж навіть “найпримітивніші” системи осмислені лише на рівні сьогоднішніх знань і в дійсності є набагато складнішими і непізнаними: реальність складна, а думка – проста, як твердили філософи ще античного світу. Людський розум залишається обмеженим і одностороннім, а мислення дуже прямолінійне, щоб говорити про глобальні універсальні принципи.

Згідно з універсалізмом, наукове мислення включає такі особливості: детермінування цілого і розгляд його окремих елементів для виявлення універсальних ознак з пізнішим їх об’єднанням та інтегруванням; довільне застосування логіки і методів одних наук до інших, оскільки вбачається їх універсальність; відкидання індивідуальних впливів як “випадкових” і маргінальних, а отже і малозначних для розвитку систем.

Однак, поступово творяться основи справді нової парадигми, яка не має нічого спільного з універсалізмом, хоча характеризується цілісним поглядом на світ. В основі нової парадигми лежать ознаки структурності й різноманітності, а не уніфікованості; взаємодоповнення, а не протиставлення і підпорядкованості; самоорганізації і самовідтворення, а не домінування та управління з якогось центру.

Інший аргумент ідеологів універсалізму – релігійно-етичний – також не особливо переконливий. Справді, релігія в основі пізнання Бога універсальна, але слід відзначити наступні моменти. По-перше, релігія, пропонуючи універсальні цінності – закон та мораль – кладе в основу бажання людини стати досконалішою і щасливішою, знайти свій шлях до Бога. Окреслюючи спільну кінцеву мету людського життя, релігія виділяє різні шляхи досягнення Неба – то через самовдосконалення, то через посвяту Богові та самовідречення, то через дотримання Заповідей Божих. Тобто діє через індивідуальний підхід до Символу Віри.

По-друге, світ на сьогодні різноманітний у релігійному плані, і реальні кроки Церкви орієнтовані не на усунення відмінностей, зведення до чогось універсального, а на примирення на основі визнання цих особливостей, тобто також проповідується пріоритет індивідуального начала.

По-третє, ті універсальні принципи, що пропонуються нам сьогодні, не мають нічого спільного, або навіть протилежні до тих, що проповідуються релігією, перед людиною, як і перед суспільством час від часу постає питання вибору шляху – піти давно прокладеним, розлогим, добре вимощеним шляхом, який нам проповідують апологети універсалізму, чи непротореними, навіть тернистими стежками відмови від дочасного, який радить обирати релігія. Як показує практика, той, хто спокусився на зручність розлогих шляхів, отримав певні вигоди сьогодні, але перспективу значно втратив, і не лише економічно, але, головне, морально і духовно. Відмовившись від одних догматичних універсальних принципів, обираються по суті нові, хибні шляхи.

Окрім того, спостерігається подвійна мораль законодавців універсалізму, коли на словах декларується не те, що насправді переслідується. Наприклад, шлях який рекомендують нам для розвитку нашої держави, – це економічно-політичний досвід американського взірця, тобто формування відкритої економіки приватно-ринкового типу та створення ліберально-космополітичного державного устрою. Зупинимось лише на одному аспекті – відкритості економіки. На практиці спостерігається відкритість лише в одному напрямі – агресивне проникнення і прагнення добитися монопольного контролю над ключовими секторами внутрішнього ринку нашої держави, деіндустріалізація і намагання перетворити її в ресурсний придатак розвинених країн, розташування тут екологічно шкідливого виробництва. З іншого боку,

створюються обмеження на проникнення наших товарів на світовий ринок через механізм демпінгування, цілеспрямованого послаблення конкурентноспроможних секторів вітчизняної економіки. Відкритість спостерігається тільки для “відпливу розуму” з нашої держави при позбавленні основної маси робочої сили можливості вільного пересування. Відчуваючи фальш у цьому, втрачається довіра до ідей і рекомендацій у цілому.

Таким чином універсалізм базується на подвійній моралі, орієнтується на руйнування і розмивання економічного та релігійно-національного життя. Прихильників універсалізму не влаштовує зростання в суспільстві ролі національної церкви. Руйнування її здійснюється через насаджування і пропагування псевдорелігій та сектантства, яке немає нічого спільного з українською духовністю, провокування міжконфесійного протистояння. А ми можемо констатувати не просто застарілість, але й шкідливість універсалізму, які полягають у:

- зміщенні уваги з індивідуальних особливостей людини, оригінальності процесів, що відбуваються в етносистемах, на методи і узагальнюючі принципи їх функціонування. І це чітко проглядається вже в сьогоdnішніх умовах нашої держави, коли, орієнтуючись на універсальні принципи, ми ігноруємо об’єктивні особливості нашої системи і народу, що призводять до подальшого загострення соціально-економічної ситуації в державі;
- збідненні наукових методів пізнання. Монополії на істину не буває, як не буває монополії на методи її пізнання. “Будь-яке узагальнення – помилкове”, – казав Платон. Тому, чим до більшого узагальнення і універсалізації нас ведуть, тим більше заглиблюють в помилкове;
- зближення до інтернаціональних, космополітичних ідей і применшенні ролі національних і традиційних цінностей. Універсальних цінностей в абстрактному вигляді не існує, це – цінності народів, які в силу специфічних умов свого розвитку знаходяться або знаходилися вище, як правило, в економічному плані. Такий підхід відводить державам, що перебувають на початкових стадіях свого розвитку або відродження роль пасербиці прирікає їх на систематичне втручання у їхні внутрішні справи з боку інших, розвиненіших.

Похідна від універсалізму – ідея лінійного прогнозування, лінійного русла розвитку і виходу з кризи на основі діалогів перевірених методів є неефективною. Тільки нові підходи, що базуються на особливостях системи цінностей окремих народів, можуть забезпечити якісний стрибок і розкривають перспективне майбутнє. Тому той, хто кличе нашу націю до універсалізму, пропонує нам піти за вимірами невластивих нам, чужих і навіть ворожих ідей та ідеалів. Не варто вибирати ту чи іншу готову модель розвитку, слід сформулювати власну, що базуватиметься на індивідуальних особливостях України, її етносу, і яка ефективно приживеться на нашому українському ґрунті.

Для України єдиний шлях – розвиток на засадах ідеології національного індивідуалізму, що, на мою думку, має бути базовим при творенні нової парадигми розвитку науки, суспільства і людини.

Ця ідея проектується в погляді на світ і Природу – як відхід від механістичного матеріалізму (як комуністичного, так і космополітичного), споживацького ставлення до Природи, її пограбування та підкорення, і орієнтація на гармонію зв’язків Людини та природного довкілля. В аспекті економічного розвитку – це культурне переосмислення моделі часової ринкової економіки і вихід на моделі стійкого розвитку суспільства, його соціально-національної орієнтації. Стосовно людини, ця ідея проектується, як ідея розвитку національної особливості, пріоритету духовного в людині, орієнтації на відмову від надмірного споживацтва, егоїзму. В погляді на суспільство – це усвідомлення того, що суспільний розвиток не

має єдиного руслу прямолінійного характеру, і швидше нагадує стан біфуркації, а відповідно в цьому існують значно складніші відносини, ніж пропонована піраміда універсалізму. Тому слід вивчати та знаходити власну методіку суспільної структури, а не механічно залучати закони принципово інших наук і систем.

“Проекція” ідеології національного індивідуалізму на просторову організацію України та її регіони проявляється в якомого повнішому розкритті світоглядно-ідеологічних особливостей корінного етносу, природно-ландшафтних умов місцевості і орієнтує просторову організацію в напрямках:

- пріоритету розвитку малих міст і містечок через різні форми “сільської урбанізації”, яка найбільше відповідає світоглядно-ідеологічній сутності місцевого етносу;
- збереження важливої ролі аграрної підсистеми при розширенні функції сільських поселень, в т.ч. і часткової урбанізації. Відродження хуторів і запущених сіл, які здеградували в умовах визнання їх неперспективними;
- повернення до традиційного природокористування і господарювання, збільшення лісистості і зменшення розораності земель через зміну господарської діяльності на основі природоохоронного пріоритету;
- посилення регіоналізму, тобто надання більших прав регіонам. При розробці конкретних заходів державної регіональної політики слід враховувати не лише кількісні відмінності регіонів (соціально-економічні), але й якісні чинники, які обумовлюють ці відмінності;
- розвиток міст в напрямку виокремлення і посилення їх індивідуальних ознак.

Спроба, зроблена, зокрема, і в даній статті, теоретично осмислити, запропонувати методологію дослідження і визначити перспективні напрями врахування світоглядно-ідеологічної компоненти в просторовій організації регіональних систем, скоротити розрив між такими явищами, як ідеологія і архітектурно-просторова організація суспільства, сьогодні зберігає свою актуальність. Якнайширше застосування в проектному процесі знань про історико-культурний тип місцевості, про духовно-сакральну сутність території, що пов’язується з геомагнітним полем Землі, а також знань про етнос принципово реформує традиційну методіку, виводить цей процес на якісно новий рівень. Можна говорити про ірраціоналізацію проектування територіальних систем, яка передбачає не відкидання раціонального, а його доповнення ірраціональними складовими, серед яких центральне місце посідає світоглядно-ідеологічна компонента.

Ця методологія і знання були застосовані в розробленій на завдання Кабінету міністрів України Державній (національній) програмі соціально-економічного розвитку регіону Українських Карпат. Автор даної публікації розробив перспективну ландшафтно-просторову модель розвитку рекреації в краї. І хоча світоглядно-ідеологічна компонента не стала вирішальною, та вже факт визнання і врахування цих аспектів є позитивним як в даній роботі, так і в методології проектування такого типу об’єктів.

1. Бородай Ю. *Етническіє контакти и окружающая среда* // *Природа*, № 9, 1981; 2. Вовканич С. *Теорія еліт та інформаційна мобільність нації* // *Національна еліта та інтелектуальний потенціал України*. Львів, 1996; 3. Вернадский В. *Биосфера и ноосфера*. М., Наука, 1989; 4. Гумилев Л. *Этногенез и биосфера Земли*. Л., 1989; 5. Гумилев Л. *Из истории Евразии*. М., 1993; 6. Дашкевич Я. *Дослідження націоналізму. Вступні нотатки* // *Свобода народів*, № 3, 1995; 7. Донцов Д. *Дух нашої давнини. “Відречення”*, Дрогобич, 1991; 8. Злупко С. *Національна еліта та національна гідність* // *Універсум*, № 5, 1996; 9. Сорокин П. *Человек, цивилизация, общество*. М., 1992; 10. Флоренский П. *Сочинения*. Т. 1-2. М., 1990.